

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БУНАКОВА Ірина Вікторівна

**СОЦІАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ ОСОБИ ЯК ОБ'ЄКТ
ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ
(ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)**

09.00.05—історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дніпропетровськ
1996 р.

00759891 (\$)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Дніпропетровського державного університету.

Науковий керівник : доктор філософських наук, професор
МОРОЗ Іван Антонович

Офіційні опоненти : доктор філософських наук, професор
ПРОКОФ'ЄВ Федір Іванович
кандидат філософських наук, доцент
ШУБІН Василій Іванович

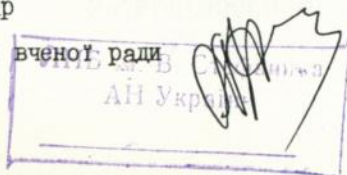
Провідна організація : Український державний хіміко-техно-
логічний університет / м.Дніпропетровськ /

Захист відбудеться "7" червня 1996 р. о 13⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 03.01.17 при
Дніпропетровському державному університеті / 320625, МСП,
м.Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна 72, кор.І, ауд. 307 /

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "6" травня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Філатов А.Б.

AB-34.823

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження визначається складністю і відповідальністю періода розвитку, який переживає наше суспільство, а взагалі і світове співтовариство, яке ставить перед філософською думкою завдання переосмислення фундаментальних основ суспільної життєдіяльності і життя кожної людини, орієнтації наукового пошуку на поглиблену і нестандартну постановку та вирішення проблеми людини, особи, її сутнісних якостей, серед котрих головне місце займають здібності. Закономірності та механізми формування здібностей, які допоможуть людині досягти значних результатів як в діяльності, так і у власному розвитку, хвилюють наших сучасників. Кожна історична епоха характеризується певним рівнем розвитку людини, особи, її здібностей та потреб, методами їх застосування та удосконалення, характером взаємовідносин між людьми та відносин людей до природи, мірою та суттю людської свободи і несвободи. Кожна епоха формує своєрідну людину, таку яка відповідає своєрідності епохи. Але, водночас, людина зберігає свої загальні риси: здібність до праці та мислення, здібність творчості, суспільний характер своєї життєдіяльності, моральне життя. Всі ці риси і якості ми називаємо соціальними, тому що саме вони визначають людину, особу як своєрідний, особливий феномен буття.

Сучасне суспільство все більше усвідомлює, що найважливішою передумовою його існування та розвитку є творча людина, людина як творець. Це і обумовило розгляд і дослідження у роботі здібності до творчості, як сутнісної, визначальної здібності.

Інтерес до проблеми соціальних здібностей людини зу-

мовлений також внутрішніми потребами самої філософії, покликану не тільки вивчати людину, а й формувати її, та обґрунтовувати проблему здібності до творчості як сенсожиттєву. Відсутність єдиної думки у визначенні поняття "здібність" і "творчість" також диктує необхідність наукового аналізу даної проблеми.

Об'єктом дисертаційного дослідження є людина, особа, аналіз її сутнісних властивостей та ознак.

Предметом дисертаційного дослідження є історико-філософський аналіз здібностей особи, людини, а також, виділення в загальній системі людських здібностей соціальних здібностей та теоретичний аналіз останніх.

Ступінь розробленості проблеми. Аналіз літератури показує, що проблема здібностей особи належить до числа основних наукових проблем. Нинішній час характеризується широким розвитком міждисциплінарних досліджень трьох кардинальних характеристик людини: потреб, здібностей та діяльності. Окреслені основні підходи, сформульовані робочі визначення, розкрита методологічна та світоглядна роль філософії у розробці цих проблем. Серед авторів Артем'єва Т.І., Батенін С., Батишев Г.С., Буєва Л.П., Бистрицький Є.К., Довбуш Р.А., Дьомін М.В., Іванов В.П., Ільєнков Е.В., Леонтьєв О.М., Москаленко В.В., Мисливченко О.Т., Мядкін О.В., Шинкарук В.І., Яценко О.І. та ін. Однак, треба зазначити, що у більшості випадків проблема здібностей досліджується психологією. Психологія, досліджуючи феномен здібностей, пропонує два шляхи, один з яких пов'язаний з іменем С.Л.Рубінштейна, а другий - з іменами Виготського Л.С. та Леонтьєва О.М. Послідовники С.Л.Рубінштейна визначають здібності як складні синтетичні утворення, природну основу яких складають спадкові задатки / анатомо-фізіо-

логічні особливості нервово-розумового апарату/. Формування та розвиток здібностей відбувається в результаті засвоєння людської культури в процесі спіджування, навчання та виховання. Здібності розглядаються в єдності з розвитком.

Послідовники Виготського Л.С. і Леонтьєва О.М. вважають, що процес формування здібностей людини відбувається в ході розвитку реальних взаємовідносин індивіда, суб"єкта до світу. Ці взаємовідносини визначаються конкретно - історичними умовами, в яких живе і діє індивід, а також тим, як складається у нього життя в цих умовах. Соціальний чинник відіграє провідну роль у формуванні та розвитку здібностей людини. Зрозуміти природу здібностей можливо тільки з урахуванням цієї обставини.

Згадані підходи не суперечать один одному, а доповнюють один одного. Разом з тим, ці дослідження застерігають нас від двох можливих крайніх інтерпретацій феномена здібностей: біологізації та соціологізації. В цілому, суть психологічного підходу до проблеми здібностей полягає в розумінні їх як інтегральних властивостей людини, які виникають на основі переходу психічних процесів у психічні стани, а останніх - у стійкі психічні властивості. Головне завдання психології в дослідженні здібностей полягає в установленні внутрішніх психологічних закономірностей розвитку психічних процесів, які визначають психічний ефект зовнішніх впливів та індивідуально-психологічні відмінності людей, в кінцевому рахунку, особливості індивідуальної життєдіяльності людини. Не заперечуючи правомірності психологічного підходу до аналізу феномена здібностей, слід визнати певну його вузькість, обумовлену предметною специфікою психології.

В даний час проблема здібностей стала предметом пильної уваги з боку соціологів та філософів. З'явилися роботи, в яких здійснена спроба філософського аналізу проблеми. Це роботи Довбуш Р.А., Москаленко В.В., Милкіна О.В. та ін. Автори цих досліджень розуміють здібності як психологічні явища і підкреслюють необхідність дослідження соціально значущих для особистості здібностей. Проте, ці здібності не визначаються і не називаються. Класифікація здібностей обумовлюється видами діяльності: суспільно-політичної, моральної, естетичної, фізичної і т.п. Формулюється визначення здібностей. Ці автори зосереджують увагу і на такому важливому моменті аналізу здібностей як соціальна спрямованість особи. Взагалі, зрозуміти та пояснити здібності людини можливо тільки враховуючи вплив суспільства.

Існує також філософсько - соціологічний підхід у вирішенні проблеми здібностей, який більш широко представлений дисертаційними дослідженнями. Основним методологічним принципом пояснення здібностей, визначення їх суті та специфіки є принцип зведення індивідуального до суспільного, здібності розглядаються як відбиття, форма існування сутнісних сил людини, які визначають її становище головної продуктивної сили суспільства. В цих дослідженнях підкреслюється, що всі здібності людини по суті соціальні, що соціальний аспект фіксує увагу на ролі соціума в процесі формування та розвитку здібностей, на процесі цілеспрямованого формування здібностей особи під впливом соціальних потреб.

Здібності розглядаються у зв'язку з суспільними відносинами і виступають однією з форм існування суспільних відносин. Перевага при такому підході належить культурно-історичній концепції формування та розвитку психіки, здібностей, роз -

робленої О.М. Леонтєвим. Основним методологічним принципом виступає принцип діяльності, бо тільки в діяльності відбувається становлення, розвиток та існування особи і її здібностей. Реальною основою діяльності є соціальність, яка і визначає природу особи. Тоді здібності можна розглядати як згорнуту соціальність. Така точка зору, безперечно, заслуговує на увагу. Аналізуються також і конкретні здібності, наприклад здібність до праці, яка є основою всього ансамблю здібностей людини.

Проблема здібностей розглядається і фахівцями в галузі естетики: Говорун Д.І., Гончаренко М.В., Каган М.С., Яковлев В.Г. та ін.

Аналіз літератури дозволяє зробити висновок, що всі вітчизняні дослідники характерною рисою здібностей вважають те, що вони не даються людині в готовому вигляді при народженні, а формуються на протязі життя, суспільно-історичної практики, цілеспрямованої діяльності. Всіма авторами підкреслюється необхідність розробки соціального аспекту проблеми здібностей, але соціальний аспект при цьому зводиться тільки до соціальних умов формування здібностей, а не до самих здібностей. В зв'язку з цим і виникла необхідність аналізу суттєвих моментів в самих здібностях, з'ясування того, що робить здібності соціальними, людськими. Такою здібністю, яка визначає людину як людину, є здібність формування будь-якої функціональної системи, і це є - здібність творчості.

Феномен творчості, його місце та роль в людському житті та історії, його природа та витoki, умови та можливості, форми та механізми знаходяться в центрі уваги представників самих різних наукових галузей та філософсько-світогляд -

них орієнтацій.

Багато уваги приділяє вивченню творчості психологія, яку цікавлять внутрішні механізми та структура інтелекту - альних пошукових дій, уяви, інтуїції, художньої фантазії, визначення та аналіз творчих здібностей. Це автори: Виготський Л.С., Леонтьєв О.М., Лук О.М., Рубінштейн С.Л., Симонов П.В. та ін.

Філософія теж не обійшла своєю увагою проблему творчості. Розглядаються загальнофілософські питання проблеми, історико-філософські проблеми творчості, культурологічні аспекти творчості, творчість досліджується як атрибутивна характеристика людської діяльності, як логіко-гносеологічна проблема. Серед авторів, які вирішують проблему творчості - Батенін С.С., Батищев Г.С., Буєва Л.П., Гольдентріхт С.С., Давидова Г.О., Давидович В.Є., Дьомін М.В., Іванов В.П., Ільєнков Е.В., Каган М.С., Кармін О.С., Коган Л.І., Коршунов О.М., Коршунова Л.С., Межуєв В.М., Новіков Б.В., Овчинніков В.Ф., Прокоф'єв Ф.І., Цапок В.І., Шинкарук В.І., Яценко Л.В., Яценко О.І. та ін.

При аналізі проблеми творчості автор опирався на широкий історико-філософський матеріал та досвід осмислення цієї проблеми, котрий викладений в працях недавно перевідкритих нами таких філософів як Бердяєв М.О., Ільїн І.О., Франк С.Л., Фромм Е. та ін.

Розглядаючи та аналізуючи творчість як соціальну здібність людини, особи, автор звертається до висвітлення основних рис та особливостей творчості. В цьому зв'язку в роботі здійснена спроба дослідження феномена уяви, яка, як вважає дисертант, є ядром здібності творчості. Серед авторів, які досліджували це питання слід назвати Бородай Ю., Говоруна Д.І.,

Коршунову Л.С., Овчиннікова В.Ф., Пружиніна Б.І. та ін.

Узагальнення результатів проведеного аналізу літературних джерел дозволяє зробити висновок, що нині відбувається зміна парадигми в розумінні людини і нагальною потребою стає вихід за межі традиційного гносеологічного розуміння цієї проблематики, в сферу відношення "людина - світ", тому що саме в ній відбувається формування та розвиток здібностей людини, особи.

Мета і основні завдання дослідження. Виходячи із актуальності та ступеню розробленості проблеми, автор вважає, що головною метою дослідження є історико - філософський аналіз соціальних здібностей людини, зокрема, творчості - як сутнісної соціальної здібності.

Для досягнення цієї мети в дослідженні намічається і вирішується ряд завдань, а саме :

- виявити пізнавальні можливості різних підходів до аналізу проблеми здібностей ;
- визначити специфіку соціальних здібностей, окреслити специфіку філософського підходу до аналізу здібностей особи ;
- проаналізувати загальнотеоретичні принципи дослідження соціальних здібностей, визначення їх суті ;
- проаналізувати феномен творчості, розкрити природу і суть творчості як соціальної здібності особи, людини ;
- виявити і проаналізувати структурні елементи творчості та показати їх роль у формуванні здібностей особи ;
- розглянути систему факторів, детермінуючих формування та розвиток здібностей особи.

Методологічну та джерелознавчу основу дисертації становлять філософські принципи об'єктивності аналізу, принципи історико - філософського розуміння людини, її сутніс -

них здібностей та потреб, принцип гуманізму.

В роботі над дисертаційним дослідженням методологічною опорою стали українські філософські та історико-філософські розробки проблеми людини, діяльності, творчості. В першу чергу ті із них, які проведено в Україні на протязі останніх років. Це праці Бистрицького Є.К., Воловика В.І., Заїченка Г.А., Іванова В.П., Мороза І.А., Прокоф'єва Ф.І., та ін.

Ідейно - теоретичну основу дисертації становлять класичні філософські, історико - філософські праці, присвячені осмисленню суті людини, творчості, буття людини в світі. Насамперед, це твори Платона, Аристотеля, Августина Аврелія, Гельвеція, Канта, Гегеля, К.Маркса та ін.

Реалізацію цілей дисертації також сприяли ідеї, висловлені в роботах сучасних авторів з теоретичних проблем людської діяльності та спілкування, творчості, діалектики творчості та культури, антропології. Дисертант виділяє тут роботи Абішева К.А., Батеніна С.С., Бердяєва М.О., Батишева Г.С., Буєвої Л.П., Бубера М., Ільєнкова Е.В., Іванова В.П., Кагана М., Келле В.Ж., Ковальзона М.Я., Леонт'єва О.М., Мамардашвілі М.К., Межуєва В.М., Сквороди Г.С., Хейзінги Й., Франка С.Л., Фромма, Шестова Л., Шелера М., Шинкарука В.І., Яценка О.І. та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні і розгляді проблеми, яка до нині ще не стала предметом спеціального науково-теоретичного та історико-філософського аналізу: проблеми природи і суті соціальних здібностей особи та творчості як сутнісної соціальної здібності.

Внаслідок проведеного аналізу отримані такі наукові результати, які і виносяться на захист:

- здібності - соціально- задані можливості утворення на ос -

нові біологічної природи людини специфічних функціональних систем, призначених для різних видів діяльності ;

- у людини, особи існує одна сутнісна здібність - здібність творчості, як здатність утворювати будь-яку функціональну систему ;

- творчість - універсальна, родова здібність суспільної людини, яка полягає у ціленаправленому характері взаємозв'язку з оточуючим світом / природним та соціальним / і яка змінює його / світ / і саму людину ;

- творчість є здібність, без якої особа, людина не може ні жити, ні діяти, ні мислити в будь-якій сфері свого буття, здібність, яка забезпечує людську активність сприйняття оточуючого світу ;

- основою здібності творчості є уява, яка повинна розглядатися не лише з гносеологічної точки зору, уява, котра виявляє себе в побудові образу або наочної моделі форми діяльності ;

- еволюція осмислення феномену здібностей особи, людини, особливо здібностей соціальних, може бути окреслена як рух від розуміння здібностей людини в гносеологічному вимірі в класичній філософії, до визнання ролі гуманістичного та культурологічного виміру в сучасній філософії.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в дослідженні питань, що мають сенсожиттєвий зміст. Ряд положень може бути використаний у навчальному процесі у загальних курсах філософії, антропології, етики, спецкурсах та спецсемінарах по проблемі людини, творчості.

Матеріали дослідження можуть розглядатися як певний внесок в розробку категоріального апарату філософії. Дослідження в деякій мірі є базою для осмислення світоглядних

проблем, які виникають перед кожною людиною, проблем, пов'язаних з самим існуванням людини.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї дисертації та теоретичні положення викладені у 4 публікаціях. Найважливіші з них доповідались на щорічних наукових конференціях і семінарах, присвячених проблемам культури, світогляду, формування особистості. Зокрема, у Дніпропетровську у 1987, 1988, 1992, 1993, 1994 роках.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох глав / 4 параграфів/, висновків та бібліографії.

ЗМІСТ РОБОТИ.

У ВСТУПІ обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність, формулюється мета і завдання дослідження, визначається ступінь розробки проблеми, методологічна основа, наукова новизна, практична значимість здійсненого дослідження.

В першій главі дисертації - "ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЗДІБНОСТЕЙ" - розкривається процес формування змісту поняття "здібності" в історії європейської філософії. Аналізуються погляди видатних філософів минулого на предмет розуміння здібностей людини, окреслені основні методологічні принципи дослідження феномену здібностей в сучасній філософській літературі.

В першому параграфі - "Поняття здібностей в історії європейської філософії" - здійснений аналіз філософських уявлень про людину та її здібності в античній, середньовічній філософії, філософії Відродження, Нового часу, розглянуто погляди представників німецької класичної філософії, К.Маркса, представлена точка зору сучасних дослідників проб-

лами.

В історії філософії існує достатньо багата традиція розгляду проблеми здібностей в межах загальної теорії дослідження проблем людини, особи, виявлення її пізнавальних можливостей. Це зумовлене тим, що жодна філософська система, жоден мислитель не обійшли своєю увагою проблеми людини, її розвитку, визначення її суті, дослідження взаємодії людини і світу. В попередній філософії проблема розвитку здібностей людини розглядається, в основному, як проблема виявлення її пізнавальних здібностей, в межах гносеології. Здібності розглядалися як властивості, джерелом котрих є індивідуальна та божественна свідомість. Платон започаткував розгляд та розуміння здібностей людини як природжених її властивостей, що і обумовлює її біологічну, соціальну та моральну нерівність. Аристотель, відштовхуючись від платонівського уявлення про здібності, вносить деякі нові моменти в розуміння здібностей. Він ділить здібності на вроджені та набуті, перелічує основні здібності, притаманні людській душі, говорить про здібності уяви та творчості. Знаходимо у Аристотеля і основний методологічний принцип дослідження природи здібностей: взаємозв'язок здібностей та діяльності.

Середньовіччя та філософія Відродження не відходять від розуміння здібностей як вроджених властивостей, але вже йдеться про вплив суспільства на розвиток людини і її здібностей.

Філософія Нового часу цікавиться проблемою пізнання здібностей людини, шляхах прилучення пізнаючого індивіда до "божественного інтелекту", питаннях про здібності як самосвідомість та інтелектуальну інтуїцію. Філософія Нового часу розглядала здібності у двох аспектах: гносеологіч-

ному, що детально обгрунтовано у Д. Локка, і філософсько-історичному, що нашло своє відображення у Гельвеція. Локк не був згоден з ідеєю природженості здібностей, він вважав, що людина, її характер, здібності є результат виховання, але Локк акцентував увагу виключно на пізнавальних здібностях. Гельвецій у своєму розгляді людини та її здібностей абсолютизував роль соціального фактору і не приділяв належної уваги ролі біологічного фактору у формуванні інтелектуального обличчя людини.

Вирішували проблему здібностей людини і філософи-утопісти, зокрема Ш.Фур'є. Ці мислителі детально розробили вчення про всебічний розвиток людини, її здібностей і довели, що цей процес залежить від суспільних умов. Але в розумінні природи людських здібностей ці філософи не відходили від традиційного вже тлумачення їх як природжених, незмінних.

Найбільш розвинуту теорію розуміння здібностей знаходимо в німецькій класичній філософії. Проблема здібностей знов перенесена в гносеологічну площину. І.Кант, в дослідженні здібностей, виходить з ідеї розрізнення соціально-логічного та індивідуально-логічного аспектів. Він вважає пізнавальні здібності загальнородовими властивостями людини і ці властивості є природними, природженими. Фіхте зосереджує свою увагу при розгляді суті людини на її діяльному началі. Він доводить, що для людини "бути" означає "здійснюватися", тобто бути діючим. Вважаючи на це, здібності людини виступають тим, що продукує дію, і є результатом цієї дії.

З ім'ям Гегеля пов'язаний погляд на людські здібності як на суспільно-історичний феномен. Здібності - це колективні сили людей, згуртованих біля однієї суспільної спра-

ви - виробництва спеціально-людських форм життя. Головним тут виступає праця, сфера матеріальної діяльності. Саме в цій сфері відбувається становлення предметного та духовного світу людей, олюднення людини. Суб"єктивні здібності розуміються Гегелем як способи діяльності, які засвоїв та освоїв індивід в процесі життєдіяльності, і вони, в той же самий час, є колективними, "загальними" формами. Суб"єктом здібностей є не індивідуум, а суспільство, яке творить все розмаїття людського життя. Індивід є носієм цих загальних здібностей тільки в тій мірі, в якій йому вдалось прилучитися до розвитку вселюдських форм культури. Але в реальному житті ми спостерігаємо те, що загальні здібності рода здійснюються в індивіді дуже неповно, фрагментарно. Гегель це пояснює тим, що природа накладає обмеження на розвиток індивідуальної душі. Тим самим Гегель повторює положення традиційного розуміння здібностей, вбачаючи причину нерівності людей в їх природі. В цілому, автор вважає, що заслуга Гегеля полягає в тому, що він наголосив на головній рисі людської природи - діяльності, праці.

Далі автор детально аналізує погляди Маркса на людину, її суть, природу здібностей. К.Маркс стверджує ідею трудового походження людини та її здібностей, вбачає в діяльності суттєву ознаку особи. Багато уваги приділяється в марксістській проблемі питання соціальної детермінації формування та розвитку здібностей та потреб суспільної людини. Дисертант вважає, що Маркс в розумінні людини, її здібностей орієнтується у своїх роздумах на висновки та результати об"єктивно-наукового знання і тому теж не випадає із існуючої традиції розгляду цих проблем.

Аналіз літератури показує, що існувала і існує до нині

певна парадигма розуміння людини та її здібностей, яка виходить з визнання людини істотою розумною, розум – це те, що відрізняє людину від всіх інших живих істот і визначає її особливе місце у світі. Людина стає людиною завдяки розуму, котрий повніше всього виказує себе в пізнанні. Всі інші властивості людини, особи зв'язані з розумом, вони дають можливість існувати розуму і зв'язують розум зі світом. Здібності – природжені, це здібності пізнання, їх розвиток підсилює та звеличує могутність розуму. Такі теорії орієнтовані на ідеали об'єктивного знання. Особливо виразно це видно у Новому часі, коли з'являється та закріплюється нова віра – віра у Розум та Прогрес. Існує і інша парадигма в дослідженні проблем людини, сформована і існує інша традиція. Існування іншого підходу до проблеми людини, визначення її суті та суті її здібностей, пов'язаний з іменами М.О.Бердяєва, Касіра Е., С.Л.Франка, Е.Фромма, М.Шелера.

Звертаючись до проблеми людини, визначаючи її природу, наявність здібностей, притаманних їй, ці філософи відходять від гносеологізму і зосереджують свою увагу на характеристичні духовного життя людини, вбачаючи саме в ньому сутнісне визначення особи. Аналізуються соціальні здібності, тобто: духовність, моральність, творчість, уява, плідотворність, спілкування. Дисертант вважає, що така увага до цих аспектів і здібностей обумовлена тим, що з кінця ХІХ ст. попередній гуманізм терпить крах, зломлюється вся система цінностей, заснованих на засадах розуму та вірі у прогрес. Люди вже відчують і знають, що не все можна міряти міркою розуму, що його дуже часто буває просто недостатньо. Криза сучасного суспільства довела, що людина повинна розглядатися в єд-

ності її природних та соціальних характеристик, уваги вимагає все поле життєдіяльності людини, особи, необхідно розглядати головні екзистенціальні проблеми людського буття. Все більше стає зрозумілим, що врятувати світ, культуру зможе тільки творча людина, людина, якій притаманна здібність творчості.

Аналізуючи погляди сучасних вітчизняних дослідників на проблему здібностей особи, автор підкреслює, що ця проблема не набула свого остаточного вирішення. Виділяються кілька підходів до визначення суті здібностей: психологічний, соціологічний, філософсько-соціологічний. Автор вважає, що ці підходи мають дещо обмежений характер, бо розглядають людину не цілісно, а в якому-небудь одному з аспектів, сторін її існування та суті. Кожний такий аспект - тільки одна з сторін здібностей. В цілому, треба зазначити, що, на думку дисертанта, для вітчизняної сучасної філософії притаманний ециентизм у визначенні та вирішенні проблеми. Тому необхідним стає подолання такої обмеженості і вихід на новий рівень дослідження.

В другому параграфі - "Теоретико-методологічні принципи дослідження природи здібностей в сучасній філософії" - аналізуються ті основні методологічні принципи та установи, які дозволяють розкрити суть даного явища.

Філософія, розглядаючи та аналізуючи проблему людини та її здібностей, використовувала різні підходи та принципи, зокрема:

- релігійний, який припускає існування надсвідомих сил, котрі визначають сутність людини та її здібностей, як природжених, даних Богом;
- натуралістичні, котрі розглядають людину як елемент при-

родного порядку речей, природної історії, здібності людини приводились до природного знаменника на основі принципу наслідування; природа вважалась найвищим і кінцевим взірцем як творіння, так і самих творчих здібностей. Подальший розвиток цієї традиції привів до сакралізації Природи, яка втілювала чисту об'єктивність буття, до призначення в людині головною сутнісною здібністю - розуму, який міг духовно засвідчити об'єктивність буття світу. Цьому розуму було притаманне діяльне начало, про яке в повний голос заговорила німецька класика. Людина стала розглядатися як самодіяльна істота, самодіяльність розуму стала основою розуміння суті та специфіки людини, особи. Гегель уточнив поняття діяльності розуму, запровадивши категорію праці і розглянув процес формування та розвитку людських здібностей як діяльне засвоєння форм культури та розвиток форм праці. На довгі роки принцип діяльності стає одним з фундаментальних роз'яснювальних принципів в дослідженні сутності людини та її здібностей. Цією обставиною обумовлюється і те, що автор теж користується цим принципом.

Діяльність як принцип роз'яснення відіграє вельми плідну роль, бо діяльність суспільної людини породжує саму людину з її потребами та здібностями, закріплює певний рівень розвитку суспільства. В діяльності формується "внутрішня" природа, сутність людини, а зовнішня природа "олюднюється", стає засобом зв'язку з іншою людиною, соціальним фактором буття.

Діяльність в сучасній українській філософській літературі / Іванов В.П., Шинкарук В.І., Яценко О.І. та ін/ визнається як спосіб існування людини та суспільства, процес

перетворення людиною природи і соціальної реальності та самої себе, відповідно до своїх цілей, потреб та завдань.

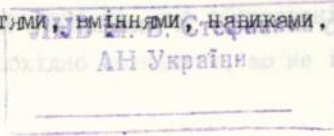
Діяльність – це завжди характеристика творчого начала людини і є внутрішнім змістом людини, іманентно характеризуючим специфіку її буття. В діяльності відбувається формування і розвиток всіх людських якостей і властивостей, і насамперед – здібностей. Автор розділяє думку Іванова В.П. про те, що здібність це і є сама діяльність.

Послідовне проведення принципу діяльності в процесі дослідження суті здібностей, дає змогу визначити здібності як засоби чи схеми дій, які історично викристалізувались в ході освоєння предметів / практично і теоретично /, і які закріплюють їх / предметів / визначальні закономірності, незалежні від діючого суб'єкта.

В процесі діяльності відбувається не тільки формування і розвиток здібностей, а і з'являються можливості відкриття нових типів та формування нових видів діяльності. Здібності і діяльність зв'язані між собою і взаємообумовлюють одна одну: з одного боку – здібності людини є результатом попередньої діяльності, а з другого – як передбачення та випередження її / людини / майбутньої діяльності, як діяльність в ще не розгорнутому вигляді.

Історично першою формою діяльності є спілкування. Тільки в процесі спілкування і можливе формування здібностей, спілкування – суто людський вид діяльності. Воно пронизує собою всі різноманітні форми діяльності людини, виступаючи їх необхідною частиною.

У людини самими першими формуються комунікативні здібності. Спілкування – соціальний процес, в якому відбувається обмін досвідом, здібностями, вміннями, навиками, діяль-

ністю, а також результатами, продуктами діяльності. Першою потребою людини є потреба спілкування, предметом якої є інша людина. Спілкування тісно пов'язане з засвоєнням людського життя, воно є умовою існування людей. В процесі спілкування індивіди і фізично, і духовно творять один одного. В процесі спілкування засвоюються всі основні схеми, засоби дій не тільки з людьми, а і з предметами, зробленими людьми для людей, тобто засвоюються і освоюються здібності в нашому розумінні.

Загальнофілософський теоретико-методологічний принцип діяльності при дослідженні суті здібностей доповнюється розглядом питання про джерела та рушійні сили розвитку здібностей і конкретизується за допомогою категорій виробництва та споживання. Виробництво є процес витрачання людських життєвих сил, здібностей, опредметнення їх у формі продукту. Процес споживання є використання вироблених благ і, фактично, означає їх знищення. Виробництво продукує предмет для споживання і продукує саме споживання. Споживання, в свою чергу, продукує виробництво. В предметі виробництва закодовано спосіб, схему його застосування. І людина повинна розпредметити цю схему, цей спосіб, тим самим сформувати у себе відповідну здібність. Розпредметнені способи, схеми діяльності починають функціонувати як здібності. Здібності не формуються поза процесом задоволення потреб, але і потреби не з'являються або згаснуть, якщо людина не буде в змозі їх задовольнити.

Автор вдається до розгляду діалектики потреб та здібностей, і вважає, що головну роль в процесі їх взаємовідносин відіграють здібності, бо саме вони виявляють діяльну природу людини, її активність як суб'єкта діяльності. Лю-

дина як діяльна істота характеризується насамперед її здібностями, а не потребами. Але і потреби є показником того, які здібності у людини сформовані, чи дійсно індивід оволодів тією чи іншою здібністю. Потреба є, так би мовити, завершальною ступінню формування здібності.

Людині притаманні потреби двох видів: вітальні, потреби людини як природної істоти, і соціальні, потреби людини як особистості. Досить докладно система вітальних, соціальних та ідеальних потреб досліджується Симоновим П.В., Ершовим Ю.П., Вяземським Ю.П. Необхідною умовою задоволення соціальних потреб є наявність у людини соціальних здібностей. Соціальні потреби задовольняються не стільки матеріальними життєвими засобами, скільки самою діяльністю, духовним збагаченням особи. В зв'язку з цим необхідно удосконалювати саму діяльність, надавати їй творчих ознак, що в свою чергу залежить від формування та розвитку сутнісної соціальної здібності людини - творчості.

В другій главі - " ТВОРЧІСТЬ - СОЦІАЛЬНА СУТНІСНА ЗДІБНІСТЬ ОСОБИ " - дається історико-філософський аналіз поняття творчості, розглядається проблема природи та суті творчості, аналізується феномен уяви, виділяється система активних детермінантів формування здібності творчості.

У першому параграфі - " Проблема природи та суті творчості " - автор проводить історико-філософський екскурс по проблемі творчості та розглядає структурні елементи творчості, взаємообумовленість діяльності та творчості, творчості і культури.

Дисертант розглядає існуючі точки зору на природу та сутність творчості, теорії творчості, які сформовані в історії філософської думки. Необхідно зазначити, що не існує єди-

ної теорії творчості, а всі наявні теорії можна розділити на дві групи: інтуїтивістські та раціоналістичні. Послідовники "інтуїтивізму" вважають творчість процесом непередбачуваним і некерованим, результатом інсайту, інтуїції, обумовлених натхненням. Початок ця теорія бере від Платона. Послідовники "раціоналізму" вважають творчість повністю формалізованим та керованим процесом, вони також упевнені в принциповій можливості його повної автоматизації.

Значний вклад в вирішення проблеми творчості, виявлення його суті внесли Платон, Августин Аврелій, Дж. Бруно, Г.С.Сюворода. Але найбільш досліджена проблема творчості у працях Канта, Фіхте, Шелінга, Гегеля. Дисертант аналізує погляди цих філософів і відмічає, що головною заслугою німецької філософії є те, що в основу дослідження проблеми творчості був покладений діяльнісний підхід. Механізми творчості були пояснені як механізми духовно-практичної діяльності, а її протиріччя – як внутрішнє джерело розвитку творчості. Творчий суб'єкт розглядається як результат та продукт своєї власної діяльності. Ставиться проблема культурно-історичної детермінації творчості, формулюється ідея соціальної природи творчості.

З більш пізніх фундаментальних розробок проблеми творчості необхідно відзначити ту, що зв'язана з іменем М.О.Бердяєва. Бердяєв М.О. наполягає на тому, що людину може виправдати тільки творчість, яка дозволить людині, особі відчути свою своєрідність та незводимість до чогось буденного, кінцевого. Творчість підносить людину над самою собою і над світом. Творчість змінює світ і змінює людину, яка стає духовно багатію і перетворюється у особистість. Найважливішою соціальною здібністю такої людини виступає творчість, в ос-

нові котрої лежить уява.

Аналіз історико-філософських джерел та літератури дозволяє зробити висновок, що у попередній філософії закладено основи філософського тлумачення феномену творчості, побудови загальної теорії творчості. Розкриваючи суть творчості філософія виходить із зв'язку творчості з людською діяльністю, суттю людини та умовами її реалізації. Творчість пов'язана з працею, яку можна розглядати з різних точок зору, але як людська форма життєдіяльності праця виступає засобом розвитку та розгортання людських сутнісних сил. Розглядаючи внутрішню суперечливість праці – наявність репродуктивних та продуктивних моментів – можна краще зрозуміти і суперечливість самої творчості. Автор досить ретельно аналізує продуктивні та репродуктивні характеристики діяльності і доводить, що без них неможливо зрозуміти процес творчості.

Розглядається в роботі і питання взаємозв'язку творчості і культури, яким і завершується розгляд проблеми творчості.

Автор приходить до висновку, що у філософському розгляді творчість є характеристикою родової суті людини, загальною, універсальною характеристикою. Творчість є також характеристикою діяльності. Збіг цих двох обставин дозволяє вважати творчість – здібністю суспільної людини. Основою здібності творчості є уява.

В другому параграфі – "Уява – ядро здібності творчості" – аналізується феномен уяви в науці та філософії, окреслюється система факторів, які детермінують формування уяви і здібності творчості.

Автор звертається до розгляду сучасних поглядів на уяву,

констатує, що в більшості випадків це явище вивчається психологією. Однак, цей факт не означає того, що проблема уяви не хвилює філософів. Історія філософії дає красномовний приклад такої уваги. Проблема уяви була поставлена і вирішувалась ще І.Кантом, тільки в контексті чисто гносеологічних проблем. Кант досить детально проаналізував уяву, показав її роль у процесі пізнання, визначив уяву як "схему-поняття", що дозволяє зрозуміти виникнення нового знання. Діяльність уяви у Канта схожа з способом дії найпростішого знаряддя праці. Але Кант був впевнений, що ці схеми-поняття існують у людини апіорі.

Далі автор звертається до викладу поглядів К.Маркса на подвійний характер праці, що породжує і подвійність якостей соціальних об'єктів. Це допомагає краще зрозуміти уяву як діяльність і як основу творчості.

Проведений аналіз поглядів на суть уяви дозволяє зробити висновок, що уява має відношення не тільки до пізнання, а і до праці та суспільних відносин, як кільце цілеспрямованої людської діяльності; уява дає змогу людині бачити оточуючий світ мов би очима іншої людини, сприймати ціле раніше його частин. Уява пронизує всі сфери людського життя та діяльності і є найдорогоціннішою якістю суспільної людини. Уява не народжується з людиною, а формується і розвивається на протязі всього життя, завдяки взаємодії людини з предметами, створеними людиною для людини. Розвинути уяву можна тільки в процесі "споживання" предметів культури. Уява не відірвана від дійсності, вона тісно пов'язана з нею і автор виділяє кілька форм такого зв'язку.

Далі в дисертації виділяються і аналізуються головні активні детермінанти розвитку здібності творчості. Серед най-

важливіших з них названо : культуру ; гру, яка в широкому сенсі слова є різностороння та різноцільова діяльність ; соціальне замовлення ; систему виховання ; направленість особи. Процес формування здібностей особи проходить під впливом названих факторів і, в якійсь мірі, підлягає керуванню ними. Одні з цих факторів можуть бути названі соціо-культурними, а інші - індивідуально-особистісними. Нинішній час все більше вимагає від дослідників зосереджувати свою увагу на цих останніх, що обумовлено новою парадигмою розуміння людини, подальшою гуманізацією культури людства.

У ВИСНОВКАХ наводяться результати проведеного дослідження.

По темі дисертації опубліковано такі роботи:

1. Способности личности как философская проблема // Диалектика материальной и духовной сфер социализма в процессе ускорения социально-экономического развития общества. Дн-вськ. ДДУ. 1987. С. 94-97
2. Диалектика потребностей и способностей личности в условиях совершенствования социалистического общества // Диалектика перестройки материальной и духовной жизни социалистического общества. Дн-вськ. ДДУ. 1989. С. 46-51
3. Культура как фактор развития способностей человека // Философия и культура в современном мире. Тези. Дн-вськ. ДДУ. 1993. С. 6-8
4. Взаимосвязь характера и способностей в структуре личности. // Национальная психология и духовные ценности народа. Тези. Дн-вськ. 1994. С. 124-127

Bunakova I.V. Social capabilities of a personality as an object of philosophic analysis (historic-philosophical aspect). The dissertation is aimed at the philosophical scien-

ces candidate's degree competition - speciality 09.00.05 - History of Philosophy, Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1996.

The aim of research is historic-philosophical analysis of social capabilities of a personality and creative capabilities in particular. The dissertation gives the theory of capabilities, the methodology of the research according to which creativity is analysed in its components among which there is the phenomenon of imagination.

The research is the attempt to shift the traditional theory of human capabilities and creativity.

Бунакова И.В. Социальные способности личности как объект философского анализа / историко-философский аспект/. Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук, специальность - 09.00.05- история философии. Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск. 1996

Целью исследования является историко-философский анализ социальных способностей личности, в частности, творчества - как сущностной социальной способности. В диссертации анализируется процесс теоретического осмысления феномена способностей, очерчиваются основные теоретико-методологические принципы исследования, рассматривается творчество, понимаемое как социальная способность человека, исследуются структурные элементы творчества, исследуется феномен воображения. Проведенное исследование позволяет сделать вывод об изменении традиционных представлений о способностях человека, творчестве.

Ключові слова : людина, здібності, діяльність, спілкування, творчість, уява, духовність, культура.

AFBH.883

707.977

AB 34 823

AB 34.823